

Олександра Шелехова, Оксана Шесленко

Учитель словесності: професія чи покликання?

У статті йдеться про психолого-педагогічне і методичне забезпечення курсу «Методика викладання мови і літератури в середній школі». Зокрема розглядаються складові педагогічної майстерності, педагогічної адаптації та умови формування педагогічних здібностей як запоруки успішної фахової підготовки вчителя-словесника. Наголошується на основних аспектах педагогічної діяльності, які формуються в процесі лекційних і семінарських занять, здатних забезпечити гармонійне поєднання філологічної ерудиції й методичної вправності.

Ключові слова: методика викладання, педагогічна майстерність, педагогічна адаптація, педагогічні здібності.

Нема жасхливішої роботи,
ніж учительська,
Нема виснажливішої роботи від учи-
тельської,
Де нерви паляться, мов хмиз сухий,
Де серце рветься в шепоті і чаді.
Але нема щасливішої долі,
Коли людина з твоїх рук, Учителю,
Іде у світ – на краплю світ людніс.

І. Драч. «Дума про вчителя»

Викладання словесності – справа почесна і водночас складна, адже, на відміну від інших предметників, словесник, окрім філологічних знань, повинен бути озброєним знаннями всіх гуманітарних наук, народознавства і національної культури, а також музики та інших видів мистецтв. У народі недаремно говорять, що вивчитись можна будь на кого, а вчителем треба стати. Справжнього вчителя характеризує гідне морально-етичне обличчя, духовність, витонченість естетичних смаків, активна громадянська позиція і широта світогляду, християнська доброчинність і справедливість. І це далеко не повний перелік тих якостей, які уособлює в собі Вчитель як предметник, вихователь і Людина, покликана засобами рідної мови і художнього слова виховувати в учнів загальнолюдські та національні цінності.

Педагог Б. І. Степанишин зазначає: щоб заслужити високий ранг суспільного визнання, учитель має відповідати таким вимогам: знати свій предмет досконально і викладати його захоплююче; зміст філологічної освіти учнів пов'язувати з сучасністю; у процесі викладання орієнтуватись на загальнолюдські цінності і національні ідеали; домагатись осмисленого сприйняття літературного твору, стимулювати відчуття й оберігання краси; здійснювати розвиваюче навчання, плекати філологічні здібності учнів; шляхом самостійної роботи формувати в учнів уміння в сфері гуманітарної науки; усіляко заохочувати учнів до самоосвіти, самовиховання, духовного збагачення; засобами художнього слова розвивати усне й писемне мовлення учнів: культивувати в них прагнення розвивати й збагачувати словниковий запас, правильну орфоепію, нормативність і мелодійність мовлення; виховувати інаціональну свідомість, акцентувати високі постулати християнської доброчинності [8:9].

Ідеал учителя складався історично, але незалежно від епохи незмінними залишались любов до дітей і глибока людяність, моральна чистота і висока інтелігентність, внутрішня культура й естетичне чуття, закоханість у свій фах і почуття національної та людської гідності. Педагогічна майстерність учителя стала предметом дослідження багатьох

учених, зокрема А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, О. Р. Мазуркевича, Є. М. Ільїна, Ш. О. Амонашвілі, В. Ф. Шаталова та ін.

Професійна підготовка вчителя традиційно розпочинається з науки, що належить до особливої сфери духовного життя людини, – методики викладання. Саме вона розкриває неосяжний світ педагогічної майстерності, озброєє вчителя сучасними методами і прийомами викладання, знайомить з інноваційними технологіями у вітчизняній і світовій освіті. І саме про неї ми вперше почули від Володимира Семеновича Калашника, який понад сорок років тому викладав цю дисципліну в університеті, куди прийшов зі школи, від учительського столу, з живими враженнями і значним педагогічним досвідом. І хоча з того часу наука методика сягнула нечуваних висот у змісті і формах роботи, священними залишилися її постулати для нас – випускників 70-х і 90-х років. А нам, авторам цієї статті, пощастило від Володимира Семеновича перейняти естафету у викладанні методики на філологічному факультеті.

Сучасна методика викладання мови і літератури, як і вісім десятиліть тому, коли вона заявила про себе як наука, є обов'язковою дисципліною у вищих педагогічних навчальних закладах, яка покликана дати відповідь на запитання: чому вчити?, як учити?, для чого вчити? Інакше кажучи, вона розкриває предмет, зміст і мету мовно-літературної освіти.

Перше заняття з методики присвячено темі «Учитель-словесник і його професійні якості». Його мета: розкрити основні якості вчителя як предметника, вихователя і людини; з'ясувати головні аспекти його роботи і вимоги до його мовлення. Тези повідомлень пропонуються такі: сучасний ідеал учителя-словесника і його життєве кредо; професійні вимоги до нього; специфіка його статусу; необхідність самоосвіти; знання й уміння в структурі діяльності вчителя словесності; здатність до самоаналізу; педагогічна деонтологія словесника. Наступна теза: «Не може виховувати інших той, хто не виховує себе самого» (Януш Корчак) – самовиховання в роботі вчителя; учитель як взірць у вихованні; роль індивідуального виховання; національні ідеї і християнська мораль у виховній роботі; загальнолюдські ідеали й орієнтири. Третя теза розкриває морально-етичне обличчя вчителя; сприймання його через призму загальнолюдських цінностей: сотвори себе Людиною. Четверта теза: ідеал мовлення вчителя – багатство і чистота лексики; смислоточність і орфоепічна нормативність; стилістична вишуканість і художня виразність; евфонічність і національна самобутність; стрункність викладу і багатогранність мовного чуття; принцип емоційності і прийоми активізації викладу; читання напам'ять і мистецтво бесіди; подолання мовленнєвих проблем.

В результаті обговорення зазначених проблем постає сучасний ідеал словесника, озброєного такими професійними якостями: добротна

фахова підготовка; широта ерудиції; вільне оперування навчальним матеріалом; докладне знання художніх творів; знання музики, історії, мистецтва; досконале володіння технічними і мультимедійними засобами навчання; емоційний виклад матеріалу; озброєння новітніми технологіями навчання; бездоганне володіння мовою і мовленням; ораторська майстерність; диференційований, індивідуалізований, особистісно зорієнтований підхід до учнів; тактовна доброзичливість, повага до дітей, міцний контакт з ними; вимогливість, принциповість, об'єктивність.

Наступне семінарське заняття присвячено сучасній концепції мовно-літературної освіти і шляхам її реалізації, зокрема: головне спрямування діяльності школи на сучасному етапі; мета і завдання філологічної освіти; основні вимоги до мовно-літературної освіти; сучасні тенденції розвитку шкільної літературної освіти; структура шкільного філологічного курсу і критерії добору освітніх матеріалів. Для обговорення пропонуються тези: 1) гуманізація і гуманітаризація освіти; демократизація навчального процесу; першорядне завдання школи; людина як об'єкт освіти; духовний світ людини, здібності, творчий потенціал; 2) читання і вивчення художніх творів – основа літературних занять; наука про літературу і власне література в шкільному вивченні; наука про мову і рідна мова в середній школі; реалізація основних завдань літературної і мовної освіти; 3) вимоги до змісту програм: інтерпретація шляхів і методів вивчення мовно-літературних матеріалів; нове прочитання літературної класики; увага до мовних засобів і художньої деталі; співтворчість учителя з учнями; 4) єдина система безперервної мовно-літературної освіти; родинне виховання, дошкільне і шкільне виховання словом; посилення народознавчого аспекту; активізація самостійної діяльності учнів; єдність класної, позакласної і позашкільної роботи; 5) три групи творів для читання й вивчення в школі, основні критерії їх добору; мовний дидактичний матеріал і принципи його добору; навчально-виховний потенціал класів з поглибленим вивченням мови та літератури.

Далі в курсі методики йтиметься про програми, підручники й посібники з рідної мови й української літератури; сучасні методи, принципи й методичні прийоми викладання; типологію і структуру уроків словесності; планування роботи вчителя; шляхи аналізу літературних творів і вивчення мовознавчих тем; вивчення різних видів програмового матеріалу; культуру мовлення і розвиток зв'язного мовлення учнів; позакласну роботу; систему письмових робіт з мови та літератури. Усі бесіди і практичні вправи виконуються під кутом набуття педагогічної майстерності майбутніми вчителями-словесниками.

Першим увів поняття «майстерність вихователя» і «педагогічна техніка» А. С. Макаренка у статті «Деякі висновки з мого педагогічного досвіду»: «Майстерність вихователя не є якимось особливим мистец-

твом... це спеціальність, якій треба вчити, як треба вчити лікаря його майстерності, як треба вчити музиканта». В. О. Сухомлинський у працях «Сто порад вчителю», «Як виховати справжню людину», «Серце віддаю дітям» та ін. продовжив розвиток теорії про педагогічну майстерність: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоцінним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її громадське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя»[9:143].

Отже, шляхи формування педагогічної майстерності передбачають передусім оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками; громадянську активність; самовиховання і самовдосконалення загальної і педагогічної культури; вивчення передового педагогічного досвіду; збагачення власної педагогічної практики; самоаналіз, саморозвиток.

Методологічними засадами курсу, окрім державних документів про школу та освіту, стали праці відомих психологів та педагогів. У психологічній літературі є спроби моделювання діяльності вчителя. В дослідженнях І. О. Синиці, В. І. Зав'язинського, С. Б. Єлканова особистості педагога, його професіоналізму приділено особливу увагу. С. Л. Рубінштейн писав: «Вивчення психологічних рис особистості педагога включає в себе три питання. Перше питання, на яке ми прагнемо отримати відповідь, – «Чого хоче педагог, що його приваблює, до чого він прагне?». Це питання про спрямованість педагога, про його установки й тенденції, потреби, інтереси, ідеали. Наступним питанням, яке постає, є: «А що він може?». Це питання про здібності, нахили педагога, про його обдарованість. Проте здібності – це спершу лише можливості. Для того, щоб знати, як реалізовує й використовує їх людина, нам треба ще знати, «що вона собою являє, що закріпилась в якості стрижневих особливостей її особистості» [5:99].

Реалізуючи основні завдання курсу методики викладання філологічних дисциплін у школі, намагаємось розглядати особистість педагога в соціально-психологічному і професійно-педагогічному аспектах. Соціально-педагогічні характеристики – це цілеспрямованість, науковий світогляд, громадянська позиція, патріотизм, любов і повага до дітей, а також педагогічний такт, товариськість, адекватна самооцінка, самовладання [3:12].

Наріжною проблемою навчального курсу методики вищої школи є професійна адаптація викладача, рушійна сила якої – виникнення суперечностей між професійно-педагогічною підготовкою, соціальними і професійними очікуваннями особистості та реальними потребами суспільства, конкретними умовами діяльності, що постійно змінюються. Професійна підготовка майбутнього вчителя передбачає його успішну професійну адаптацію на всіх рівнях: психофізіологічному, власне про-

фесійному, соціально-психологічному та особистісному. Основними показниками успішної професійної адаптації є: позитивний психоемоційний стан; готовність до професійної діяльності; позитивне ставлення до професійного оточення; позитивна професійна Я-концепція [4, 6].

Важливе значення в оволодінні педагогічною майстерністю надається педагогічній техніці, що виявляється в умінні перетворювати на апарат педагогічного впливу свої емоції, голос, психічний стан, жести, міміку. Педагогічна техніка передбачає також: оволодіння увагою аудиторії; культуру спілкування; саморегуляцію технічної діяльності (витримку, самоконтроль); самовираження в почуттях і емоціях; культуру мовлення.

Розмову про педагогічну майстерність доповнює методичний аспект проблеми, оскільки фахова (філологічна) ерудиція посилюється методичною вправністю, під якою розуміємо не лише узвичаєні педагогічні вміння, а й постійний пошук, природний і лабораторний експерименти, традиційні й нетрадиційні форми роботи. Б. І. Степанишин слушно зазначає: «Творчість словесника треба розуміти не як ланцюг суцільних методичних винаходів, а як постійне прагнення уникнути стандарту, трафарету, одноманітності, що вбиває іскринки пізнавального дитячого зацікавлення» [8:15]. Педагогічна майстерність не буде сформованою без формування педагогічних здібностей, під якими розуміють певне поєднання психологічних та особистісних рис викладача, що забезпечують високі результати в роботі. Дидактичні здібності – це вміння передавати навчальний матеріал доступно, зрозуміло, викликати активність і самостійність думки, організувати в учнів самостійну діяльність, керувати пізнавальною активністю. Ці здібності конкретно виявляються в процесі використання методів навчання, організації засвоєння знань, умінь і навичок, перевірки, контролю й оцінюванні результатів учіння, забезпеченні всебічного розвитку особистості. Академічні здібності – здібності в галузі обраної науки, досконале, глибоке володіння матеріалом, постійне ознайомлення з новими досягненнями, великий пізнавальний інтерес і дослідницькі нахили. Організаторські здібності – це вміння організувати аудиторію, згуртувати її, правильно організувати власну діяльність. Перцептивні здібності виявляються в умінні проникати у внутрішній світ вихованця, психологічній спостережливості. Мовно-експресивні здібності – це вміння чітко висловлювати свої думки й почуття за допомогою мови і невербальних засобів (міміки, жестів), емоційній насиченості, умінні транслювати себе. Сугестивні здібності виражають здатність вчителя до безпосереднього емоційно-вольового впливу на молодь і вміння на цій основі домагатися в них авторитету.

Вчитель має справу з найдорожчим, найскладнішим, неоціненним скарбом, що є в житті, – з людиною. Від його вміння, майстерності, фа-

хового мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, місце, характер і роль у житті. Тож не випадково в заголовку статті поставлено поряд дві категорії – професія і покликання. Якщо перша з них означає кваліфікаційну спеціалізацію, то друга передбачає ще й дар Божий. І жодна методика не здатна виплекати його, бо це дано людині від народження, всотано з молоком матері, передано у спадок. Небагато є людей, наділених цим даром, і одна з них – наш Учитель, наставник і поет Володимир Семенович Калашник.

Література

1. Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності : Зб. наук. праць. — К., 1993. — 240 с.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI ст.). — К., 1994. — 61 с.
3. Педагогічна майстерність : Підручник / І. А. Зязюн та ін. — К. : Вища шк., 1997.
4. Балл Г. О. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці / Г. О. Балл // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти. — К., 1994.
5. Кухарев Н. В. На пути к профессиональному совершенству / Н. В. Кухарев. / — М., 1990. — С. 63—100.
6. Облес І. І. Педагогічні умови професійної адаптації викладача вищого навчального закладу / І. І. Облес. // Автореф. дисертації на здобуття наук. ступ. кандидата педагог. наук. — Запоріжжя, 2008. — 29 с.
7. Симонов В. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя / В. Симонов / — М., 1995.
8. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі / Б. І. Степанишин. / — К., 1995.
9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. — К., 1978.

Телехова А. П., Тесленко О. В.

Учитель словесности: профессия или призвание?

В статье речь идет о психолого-педагогическом и методическом обеспечении курса «Методика преподавания языка и литературы в средней школе». В частности рассматриваются составные педагогического мастерства, педагогической адаптации и условия формирования педагогических способностей как залог успешной профессиональной подготовки преподавателя-филолога. Выделены основные аспекты педагогической деятельности, которые формируются в процессе лекционных и семинарских занятий, способных обеспечить гармоничное слияние филологической эрудиции и методического мастерства.

Ключевые слова: методика преподавания, педагогическое мастерство, педагогическая адаптация, педагогические способности.

Telehova A. P., Teslenko O. V.

Teacher of literature: profession or calling?

The article focuses on the psycho-pedagogical and methodological provision of the course «Teaching Methods in middle school». In particular, we consider components of pedagogical skills and pedagogical adaptations and conditions of teaching skills as the key to successful training of teacher-linguist. The basic aspects of teaching activities, which are formed in the course of lectures and seminars that can provide a harmonious fusion of philological erudition and methodological expertise.

Keywords: Teaching methods, pedagogical skills, pedagogical adaptation, pedagogical skills.